

ALPAMIS DÁSTANINDA TUWISQANLIQ MÁNISLI SÓZLERDIN NEMIS TILINE AWDARMASI

Tajgaliyeva M.

nemis tili hám ádebiyatı kafedrası assistenti

Ózbek tili, sonday-aq türkii tillerdiń kópshiliginde tuwısqanlıq mánisin ańlatatuǵın atamalar keń rawajlanǵan, onıń sebebin biz xalqımızdın aǵayınshıl, jaqın-juwıqtı, tuwısqandı qádirleytuǵın, olardıń hár qaysısını arnawlı túrde atamalar menen aytatuǵınında bilemiz. Al dástan awdarılıp atırılǵan tilde bolsa onday dárejede rawajlanbaǵan. Bul tillerdiń aralıǵındaǵı milliy ózgeshelikler de usınnan bolıwı itimaldan alıs yemes. Dástanda tuwısqanlıq qatnasıqların bildiretuǵın sózler jetkilikli, tallawǵa arziytuǵın muǵdarda qollanılǵan. Biz usınday mánige iye bolǵan sózlerdiń tańlanıwına, nemishe beriliwine itibar beriwdi maqul taptıq:

Akasining o'ynayturgani oshiq edi.(118-b)

Qaldırğochis älterer Bruder liebte es, (mit Spielstein) zu spielen.(210-b)

Nemis tilinde aǵa, ini degen sózlerdiń ekewi de Bruder sózi arqalı ańlatıladı. Olarǵa anıqlıq kiritiw ushın aldına anıqlawısh qoyıw kerek boladı, ini deytuǵın bolsa der kleine yamasa der jungste Bruder dep beriledi.

Eger kontekstten aǵası yekenligi belgili bolıp tursa, onda aldındaǵı anıqlawısh sózin túsirip qaldırıp tek Bruder sózi menen awdarma jasaǵan.

Írasında da Qaldırğochıń Alpamıstan basqa aǵası joqlıǵı oqıwshıǵa ayan: «Akamga otamdan javob olib ber!» (118-b)

«Verschaffe meinem Bruder die Erlaubnis meines Vaters wegzugehen» (210-b)

U xatni o'qib ko'rdi: o'sha yangasi yuborgan xat. (118-b)

Sie las ihn und erkannte, dass der Brief von der Braut ihres Bruders stammte. (210-b)

Yanga degen sózdiń sıńarı nemis tilinde joqlıǵınan kelinshek, kelin, aǵasınıń kelinshegi degen sóz dizbegi menen awdarıp bergen.

O'ga - inim, eshitinglar so'zimni! (113-b)

Hört meine Worte, Brüder und Verwandte ! (203-b)

Ǵáptegi aǵa-inim degen dizbekti, «aǵalarım (inilerim) hám tuwısqanlarım» dep awdarǵan, bunıń menen mánini tolıq beriwge yerisken.

«Quda bolaylik!» deb yana fotihani tortdi. (112-b)

Sie sprachen: «Wir wollen Qudas werden!» und bekräftigten dies von neuem mit einem Segen. (202-b)

Nemis tilinde quda sózi bolmaǵanlıqtan ózin bergen, kitaptıń izinde eskertpe retinde kúyewdiń yamasa kelinniń ákesi dep kórsetken.

Türkii tillerdiń barlıǵında da **bala-shaǵa** degen sóz dizbegi jiyyi-jıyyi qollanıladı. Dástanda da bul sózler qollanılǵan, onıń tuwrıdan-tuwrı sıńarı bolmaǵanlıqtan semya, shańaraq sózi menen berip nemis oqıwshılarına júdá túsiniikli etip awdarǵan:

Bola - chaqasiga ko'rinmay, hovlisiga ham kirmay: (118-b)

Ohne seine Familie aufzusuchen, ohne in sein Gehöft einzutreten,...(209-b)

Yoring degen sóz kóbinese poeziyada qollanıp, hayalın, kelinshegiń degen mánilerdi ańlatıp keledi.

Qalmoq olar emish sening **yoringni**.

Ketarmikan er yigitning **xotini**?

Yoring ketsa unda Toychi qolmoqqa.(119-b).

Dabei hat ein Kalmückenheld um deine Braut gefreut!

Wird etwa eines Helden Gattin ihn verlassen ?

Und die Geliebte geht zu Toychi-chan, weg zum Kalmückenvolk! (210-b)

Birinshi qatarıdaǵı sózdi kelinshek, yekinshi sózdi hayal, al sońǵı qatarıdaǵı sózdi súyiklim, dep nemis oqıwshılarına usınǵan. Bul awdarmada bir tárepten poeziyanıń kórkemliliǵın saqlap qalıwǵa, yekinshi tárepten stilistikalıq kóz-qarastan tákírarlawǵa jol qoymaǵan.

“**Amakim** qalmoqqa kochib ketgan, shuning qizi senga nomgo'y edi” (120-b)

“**Mein Onkel** ist zu den Kalmücken weggezogen, seine Tochter aber war dir vermählt worden”(211-b)

Ózbek tilinde atasınıń (ákesiniń) inisin yamasa aǵasın **amaki** deydi, anasınıń inisin yamasa aǵasın bolsa **toǵa** dep ataydı. Nemislerde atasına derek pe yamasa anasına ma bári bir Onkel dep ayta beredi. Usı kóz-qarastan eki tildiń arasındaǵı parıq sezilip turıptı.

Borib Qultoy **bobodan** so'radi:(120-b)

Er ging hin und bat Qultoy Bobo: (211-b)

Nemis tilinde usı mánini ańlatatuǵın sóz derlik joq.

Atasınıń (úkesiniń) yamasa anasınıń atasın Grossvater dep ataydı. Biziń xalıqlardaǵı jası úlken ǵarrılarǵa baba, ata dep aytıw olarda gezlespeydi. Sonlıqtan da baba sóziniń ózin berip júdá orınlı islegen. Kitaptıń sońında onıń mánisin ashıp bergen.

Xotin (hayal) sóziniń tuwrıdan-tuwrı sıńarı die Frau, ata sóziniki der Vater, ana sóziniki die Mutter olar óz mánisinde óz variantların tapqan.

Yori cözín yerkeklerge qatnasıqlı qollanǵanda Geliebter mujskoy rodta, al hayallar tuwralı aytılsa Geliebte jenskiy rod tárizinde awdarǵan.

Bay sózi awızeki sóylew tilinde hayal, qatın, zayıp sózlerine qatnaslı yaǵnıy kúyewi, eri mánisinde qollanıladı. Dástanda da sol sóz qosıq qatarlarında gezlesedi. Professor onı nemis tiline awdarmastan milliy kaloritti kórsetiw maqsetinde ózin bergen:

Chodirga qo'ndirib keldim boyingni! (127-b)

Ich liess den Bay, den deinigen, im Zelt sich niedersetzen.(219-b)

“Momo” sózi “Bobo” sóziniń antonimi bolıp, anasınıń yamasa atasınıń anası mánisinde qollanıladı. Onıń taǵı bir yekınshı mánisi tanıy ma, tanımay ma kempirlerge «Momo» dep mámıle yetedi. Dástanda sol yekınshı mánisinde qollanǵan. Bul sózdi professor die Mutter ana sózi arqalı nemisshige awdarǵan. Onıń bunday awdarıwı «kempir» yamasa basqa sóz benen awdarılǵanına orınlı bolǵan.

Qomatingdan menday **momong** aylansin.(138-b)

Für dich will ich wie deine Mutter dir zu Diensten sein!(231-b)

Joqarıda aytqanımızday kelin sózi die Braut degen sózde óz sınarın tabadı. Eger sol sózdi ata-anaǵa qatnaslı qollansa, ol ulıwma ózgeredi. Karl Rayxl sol sózdi tańlap durıs isletken.

O'glim o'lib qirq **kelinim** tul boldi.(139-b)

Mit meiner Söhne Tod sind meine **Schwiegertöchter** alle Witwen.(231-b)

Bul sózdiń mánisi qayın yene yamasa qayın atanıń qızı degeni. Eger jigittiń atası kelini tuwralı aytsa, «meine Schwiegertochter», eger qızınıń kúyewi (ózinıń kúyew balası) tuwralı aytsa «mein Schwiegersohn» dep aytadı.

Awdarmashı Karl Rayxl sol sózdiń (momo) qanday maqsette personajlar tárepinen aytıluwına kewil awdarǵanlıǵı sezilip turıptı. Joqarıda kempirdiń óziniń tilinen aytılgan gápte ana sózin - die Mutter sózi menen berse, Toychixonıń qızı kempirdiń háreketlerin unatpaydı, onıń Alpamıstı duzaqqa túsirmekshi ekenligin ańlap:

Sen kirmagin bu **momongning** tiliga ! (140-b) deydi. Usı gápti Ay Takanıń kempirdi jek kórip turǵanlıǵın bilip, onı ana yemes kempir dep awdaradı: Geh nicht auf dieser Alten Rede ein! (232-b)

Endi kempir Alpamısqa qarap ózin jaqın kórsetip, onı baqqan, kóterip baqqan bolıp sóyleydi. Karl Rayxl buǵan da saykes sóz tabadı, ol sóz Amme – baǵıwshı, yemiziwshı, tárbiyalawshı degen mánide:

Bolam, tanidingmi Maston momongni? (140-b)

Mein Kind, hast du denn deine alte **Amme** nicht erkannt? (233-b)

Karl Rayxlđıń sheberligi sonda bir sózdi, onıń aytıluwındaǵı jasırın mánisine qaray úsh túrli yetip awdarıp bergen.

Ózbek tilinde «amma» sózi atası tárepinen tuwısqan nasharǵa qarata aytıladı. Eger ana tárepten tuwısqan nashar bolsa xola deydi. Nemislerde eki jaǵdayda da bir sóz benen beriledi, die Tante sózi menen:

Yadgor **ammasiga** aytdi: (142-b) Yadgor sprach zu seiner Tante: (234-b)

Ózbek tilinde qarındasın singil, ájapasin apa deydi. Nemis xalqında bolsa ekewin de bir sóz benen die Schwester dep aytadı. Eger anıqlıq kiritiw kerek bolsa úlken yamasa kishi degen sózlerdiń birewin onıń aldına anıqlawısh etip qoyadı. Dástandı awdarıwda K.Rayxl da usı momentlerdi yesapqa alǵan:

Bir singlizi bor yedi. (161-b) Er hatte eine jüngere Schwester. (256-b)

Pikir aydınlasqannan soń yendigi gáplerde aldınǵı turǵan anıqlawısh sózin túsirip qaldırǵan, óytkeni onıń mánisi kontekstten belgili bolıp turıptı:

Singlisiga Sho'kirlining sho'liga tuya boqdirip qo'yib edi. (161-b)

Man liess seine Schwester in der Cho'kirli-Steppe Kamele häten. (256-b)

Yanga sózi keń mánide de qollanıladı. Tiykargı mánisi ájaǵasınıń kelinshegin atasa, ekinshı mánisi ulıwma kelinsheklik dáwirin basınan keshirgen hayallarǵa qatnaslı aytıladı. Nemis xalqında bunday atama derlik joq, sonlıqtan professor Karl Rayxl bul sózdiń ózin berip, kitaptıń sońında mánisin ashıp bergen:

Qalam qoshli **yangalar** o'lan boshlar yor-yor. (183-b)

Die Yanga mit den Augenbrauen, schwarz wie Tinte, beginnen den O'lang, yor-yor. (279-b)

Türkiy tillerdiń barlıǵında da **qaynaǵa** degen sóz bar. Ol kúyewiniń yamasa kelinsheginıń ájaǵasına qarata jigıt yamasa kelin tárepten aytılatuǵın sóz. Eger kishi bolsa qayın dep aytıladı.

Sol sóz dástanda Barchinay tárepten «Qultay»ǵa qarata aytılgan:

Kelgan bo'lsang, xush kepsiz, qaynog'amiz, yor-yor. (188-b)

Da du gekommen bist, so sei, **mein Schwager**, mir willkommen, yor-yor. (285-b)

Schwager sózi nemis tilinde kóp mánili, ol tiykarınan qaynaǵadan basqa, qayın, baja, kúyew (úlkenler tárepinen biziń kúyew bala dep aytatuǵın forması), jezde sıyaqlı mánilerde de qollanıladı.

Eger bul sóz jenskiy rodta kelse qaynaǵası tárepten kelinine (kelinge) qarata aytılatuǵın atama sóz boladı:

Keliniga qaynoǵa shunday deymi, yor-yor? (190-b)

Spricht denn ein Schwager so zu seiner Schwägerin, yor-yor? (288-b)

Ayırım orınlarda sol sózdi Braut sózi menen de bergen, Álbette ol da nemis tili kóz-qarasınan júdá maqul kórinedi.

Ultontozga tegibsan, Barchin kelin, yor-yor, (192-b)

Du bist dem Ultontoz vermählt, Schwägerin Barschin, yor-yor (288-b)

Kelin sózi yerkeletip, súysinip kelinjon bolıp ózbek tilinde berilgen jeri de gezlesedi. Onı bolsa nemis oqıwshılarına **liebe Braut** dep súyispenshilik mánisi menen awdarıp bergen:

Qishi o'tib, kelinjon, yoz bo'lgandi, yor-yor (133-b)

Wenn der Winter vergeht, liebe Braut, wird es, Sommer, yor-yor (291-b)

Türkiy tillerdiñ derlik barlıǵında da, abısın degen sóz bar. Ol yeki aǵalı-ininiñ hayalları bir-birine aytatuǵın, tuwısqanlıqtı bildiretuǵın, ózleri yemes kúyewleri tuwısqan,- sóz, bul onıñ tiykarǵı mánisi, onıñ keń kólemde qollanılatuǵın mánisi de bar. Bir-birine jaqın qońsı yamasa qatnasıp otıratuǵın teńles hayallar bir-biri menen mámile yetkende, ásirese ózbeklerde, ayılatuǵın qaratpa sóz bolıp dástanda usı sońǵı mánide qollanǵan, onıñ nemis tilinde bolmaǵanlıǵın yesapqa alǵan professor ózbek tilinde qalay jazılǵan bolsa solayınsha bergen, kitaptıñ izinde oǵan anıqlama jazǵan.

«**Ovsinjon**, Qultoy bobomni qo'ndirib keldim», dedi. (169-b)

So sagte die Frau: «**Ovsinjon**, ich habe gerade meinen Qultoy-bobo zu mir eingeladen». (264-b)

Ózbek tilinde jaqın tuwısqanlıqtı bildiretuǵın sózler bar, olar qıblagohim, (ata názerde tutıladı), mehribonim (ana), qo'zim-qo'zichogim (bolam), jigarbandim (qarındasım) sıyaqlı sózler personajlardıñ tilinen ayılǵan. Olardı da mánilerine qaray da awdarǵan qıblagohim-meinVater, mehribonim-meine Mutter, jigarbandim-meine Schwester, mein Sohn, mein Kind - perzentim h.t.b. Sonday-aq, tuwrıdan-tuwrı ózindey yetip awdarıp ta nemis oqıwshılarına usınǵan.

Shıǵarmanıñ 166-betinde Shu bugın yetkizgin ketgan qozimni, 179-betinde; Kashal elga ketdi mening arslonim, degen qatarlar bar. Birinshisi Qultaydıñ tilinen ayılǵan bolıp ondaǵı qozim cózi balam, yekınshisi Barshinay tárepinen ayılıp arslonim degeni kúyewim mánilerin anlatıp turıptı. Bulardıñ ekewinde kontekstte názerde tutılǵan mánide yemes, tuwrı mánilerinde mein Lamm, mein Löwe dep usınǵan. Kim bilsin nemis oqıwshıları ol sózlerdi qalay qabıl yetedi. Tuwrı mánide me yamasa awıspalı mánisinde me. Sonıñ ushın bul sózlerdi mein Kind (mein Sohn), mein Herr (mein Mann) dep bergeni maqul bolarma yedi dep oylaymız.

Demek, joqarıda ayıp ótilgenindey türkiy tillerde tuwısqanlıq mánisin anlatıwshı atamalar german tillerine qaraǵanda oǵada rawajlanǵan. Bul bolsa ózbek tilindegi birneshe atamadaǵı sózdiñ nemis tilinde bir sóz benen beriliwi yamasa ulıwma ol mánidegi atamanıñ joqlıǵı menen dálillenedi.

ÁDEBIYATLAR

1. Reichl K. Alpomisch. Das usbekische Heldenepos. –Wiesbaden. Verlag Otto Harrassovitz. 2001.
2. Жуманиёзов З. ““Равшан” достони немисча таржимасида миллийликни қайта яратиш” Филол. фанлари номз. ...дисс. - Тошкент.: ЎзРФА ТАИ, 2008.
3. Курбанбаев А., Сражов Б. «Алпамыс» немис тилинде. Оқыў қолланба. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2004 ж.

Annotacia: Bul maqalada Alpamis dāstanında berilgen tuwısqanlıq terminleriniñ nemis tiline awdarması, awdarmashı belgili ilimpaz Karl Rayxldıñ sheberligi haqqında sóz etiledi. Qanday usıllar menen awdarmalaǵan, awdarmadan basqa qanday jol tutqanı misallar menen keltirilgen.

Tayanış sózler: tuwısqanlıq mánisi, jaqın-juwıq, aǵa-ini, kontekst, anıqlawısh sóz, kelin, kelinshek, tolıw mání.

Аннотация: В данной статье рассказывается о немецком переводе терминов родства, данных в эпосе "Алпамыш," и о мастерстве переводчика, известного учёного Карла Райхля. Приведены примеры того, какими методами он переводил и какой путь он избрал, помимо перевода.

Ключевые слова: значение родства, близкий, брат, контекст, определение, невеста, невеста, значение наполнения.

Annotation: This article discusses the German translation of kinship terms from the epic poem "Alpomish" and the skill of the renowned scholar Karl Reichl. Examples are given of how they translated it and how they acted differently from it.

Key words: kinship meaning, close relative, brother, context, attributive word, bride, young bride.